

«Unnskyld, da!» Om små jenter og ulne, små ord

Unnskyld, da! Den 5-årige naboenta ser opp på meg med store, blå øyne. Hun har nettopp bedt meg om unnskyldning, men jeg er ikke fornøyd. Hun sa *unnskyld da*. Er dette tidspunktet å fortelle henne at jeg faktisk har forsket på *da* og at unnskyldningen ikke holder mål? Neppe. Eller fortelle faren hennes at hun er uforskammet og at jeg kan bevise det? Nei, det vil være fånytt. *Kan jeg gå nå?* Hun ser utålmodig opp på meg mens jeg pønsker ut min lille personlige hevn: *Om du kan gå nå? Ja vel – da!*

Dersom jeg skulle ha fortalt 5-åringen hvorfor unnskyldningen hennes ikke holdt mål, ville jeg startet med å fortelle henne at *da* er en pragmatisk partikkel, i samme klasse som ord som *jo, vel, nok, altså, nemlig, visst* og *gitt*, for å nevne noen. Pragmatiske partikler påvirker måten vi framlegger et saksforhold på heller enn hvilket saksforhold vi beskriver. Pragmatiske partikler kan for eksempel uttrykke forhold som «Dette er en konklusjon», «Tolk dette som en premiss», eller «Dette er noe jeg mener du bør vite». De uttrykker ulike typer relasjoner mellom det saksforholdet som er beskrevet i ytringen og den som snakker, den som hører på, eller andre saksforhold som er tilgjengelige i den aktuelle konteksten.

Mange har fordommer mot pragmatiske partikler og mener dette er innholdsløse ord som ikke bør brukes. Men pragmatiske partikler er viktige, særlig i muntlig språk. De er viktige for å få samtalene til å henge sammen og flyte lettest mulig, og de er viktige for å uttrykke samtalepartnerens holdninger, eller antatte holdninger, til det som omtales. Dette kan illustreres med følgende autentiske eksempel der den pragmatiske partikkelen *da* inngår:

- (1) Person 1: Jeg tror på reinkarnasjon, et liv etter døden.
Person 2: Hva var du i ditt forrige liv, da? (sml. Hva var du i ditt forrige liv?)

Mens spørsmålet *Hva var du i ditt forrige liv?* kan stilles uavhengig av hva som har foregått tidligere i samtalen, viser *da* i *Hva var du i ditt forrige liv, da?* at spørsmålet stilles på grunn av det som nettopp ble sagt i samtalen, her det at samtalepartneren tror på reinkarnasjon. Dermed kan den som spør distansere seg fra antagelsen som spørsmålet forutsetter, noe som gjør at vedkommende virker litt mer skeptisk til reinkarnasjon når *da* er til stede enn om spørsmålet ble spurt uten *da*.

Også i det autentiske eksempelet i (2) nedenfor får samtalen mer flyt og sammenheng når *da* er til stede, og den kommuniserendes intensjoner med ytringen blir tydeligere:

- (2) Person 1: Du skulle hørt'n i går, han mol og mol helt til klokka ett.
Person 2: Godt jeg kom hjem sent, da. (sml. Godt jeg kom hjem sent)

Det at ytringen avsluttes med *da* viser at den som snakker har konkludert med at det var godt han kom hjem sent i og med at noe mol og mol helt til klokka ett kvelden før, samt at han ikke nødvendigvis ville ha trukket den samme konklusjonen om det ikke hadde vært bråk kvelden før. Uten *da* ville disse sammenhengene vært mindre tydelige.

Ubetenksom bruk av pragmatiske partikler kan få alvorlige følger. Er du så heldig at du blir fridd til en gang av en du ønsker å gifte deg med, bør du vokte deg vel for å svare *Ja da*. Med

da antyder du at du svarer dette fordi den som spurte ønsker eller forventer at du skal svare som du gjør, samt at du svarer dette til tross for at man kunne se for seg andre svar. Én mulig tolkning av *ja da* er at du svarer *ja* til tross for at den som spurte fryktet et *nei*: «Jeg kan berolige deg med at jeg svarer *ja*, akkurat som du ønsker». I dette tilfellet har *ja da* en mild undertone. Men en annen nærliggende tolkning av *ja da* er at du kunne tenkt deg å svare *nei*, men motvillig velger å svare *ja* fordi den andre ønsker det. Dette budskapet er åpenbart mindre overbevisende i giftesammenheng. Av hele mitt hjerte, fra bunnen av min sjel: *JA!* – ikke *ja da*.

Hva betyr etterstilt *da*? Derom strides språkforskere. Selv vil jeg - litt forenklet - beskrive etterstilt *da* på følgende vis:

Etterstilt *da* viser at det du sier er motivert av noe i den gitte konteksten og at det er et motsetningsforhold mellom det du formidler og andre saksforhold eller mulige syn på saken.

La oss nå gå tilbake til starten av artikkelen og den 5-årige naboenta mi. Grunnen til at *Unnskyld, da!* ikke er like overbevisende som *Unnskyld!*, lille jente, er følgende: Tilstedeværelsen av *da* viser at unnskyldningen er motivert av noe i den aktuelle situasjonen og skal tolkes i lys av at det eksisterer ulike synspunkter på saken. En nærliggende tolkning av ytringen din *Unnskyld, da*, ble dermed for meg, til tross for de store blå øynene dine: «Jeg ber deg om unnskyldning fordi du har bedt meg om det, til tross for at jeg ikke synes det er noen grunn til å be om unnskyldning». Beklager å måtte si det, 5-åring, men en slik unnskyldning holder rett og slett ikke.

Av samme grunn, men med andre følger, er det en liten, men signifikant forskjell mellom *Løp!* og *Løp, da*. Dersom en befal i militæret brøler *Løøøøp!* løper du fordi han sier det; han utfører en kommando. Prøver han seg derimot på *Løøøøp, da!* mister han noe av sin autoritet. Hvorfor? Jo, fordi tilstedeværelsen av *da* antyder at du skal løpe fordi befalen mener at det i den gitte situasjonen fins gode grunner til at du skal løpe mens du ikke har løpt ennå. Dermed blir utsagnet i større grad et bidrag i en argumentasjon - «Vær så snill og løp, ser du ikke at det er gode grunner til å løpe?» - og i mindre grad en kommando der du skal løpe uten å vurdere hvorfor.

Forskning på betydningen til pragmatiske partikler faller inn under to de to lingvistiske disiplinene semantikk og pragmatikk. Semantikken omhandler den iboende betydningen til ord, altså den betydningen som er felles for alle forekomster av et ord. Det å forske på semantikken til *da* betyr å undersøke og argumentere for hvor mange *da* som fins (det fins flere), og hvilken betydning hvert av disse ordene har uavhengig av når og hvor de ytres. Men når vi tolker det andre sier, «avkoder» vi ikke bare ordenes betydning, vi trekker også slutninger om hva vi tror den som snakker har til hensikt å fortelle oss. Dette faller inn under disiplinen pragmatikk, som er læren om hvordan språklige ytringer kan brukes til å kommunisere mer enn det som sies med rene ord, og hvilke kognitive prinsipper og sosiale rammer som legger føringer på denne prosessen.

Mange tenker antageligvis at indirekte språklig kommunikasjon tilhører unntaket og sjeldenhetene, men sannheten er at nesten alle språklige ytringer «berikes» pragmatisk. Det vil si, det kommuniseres alltid mer enn det som er kodet i språket. I ytringer med etterstilt *da* vil vi ikke bare tolke inn *at* ytringen er kontekstuel motivert og at det eksisterer ulike syn på saken, vi vil også tolke inn *hva* det er i den aktuelle situasjonen som motiverer ytringen, hva de ulike synspunktene er, og hvem som innehar dem. Dersom noen har kommet med innvendingen *Hun er bare 5 år, da*, og jeg konkluderer med *Jeg får vel tilgi henne, da*, vil ordet *da* ikke bare tas som et signal om at det jeg sier er kontekstuel motivert, den som hører dette vil også tolke inn *hva* det er i situasjonen som gjør at jeg er villig til å tilgi henne – i dette tilfellet det at hun bare er 5 år.

Denne typen beriking av mening basert på innholdet i ytringen, kontekstuel tilgjengelig informasjon og slutninger, skjer helt ubevisst og hele tiden, men ikke uten system. Relevanteorien, utviklet av briten Deirdre Wilson og franskmannen Dan Sperber, er et eksempel på en teori om pragmatikk som har som mål å si noe om hvordan det er mulig å kommunisere noe uten å si det direkte, og hvilke prinsipper som legger føringer på «det uttalte». Ifølge denne teorien er menneskelig språklig kommunikasjon underlagt føringer som er en del av den generelle menneskelige kognitive utrustningen. Disse føringene er relativt komplekse. I denne sammenhengen kan vi nøye oss med å slå fast at når vi faktisk greier å kommunisere en hel rekke antagelser uten å si dem eksplisitt, er det ikke på grunn av flaks eller uforklarlig tankelesning; det er fordi berikingen av det uttalte styres av spesifikke kognitive prinsipper.

Pragmatiske partikler er et viktig tema innenfor pragmatikken for fordi disse ordene aldri gir mening i isolasjon; de kan kun tolkes i kontekst og bidrar derfor kun til det man formidler indirekte. Av den grunn er pragmatiske partikler blant de mest ulne og vage ordene vi har. Dette bringer oss tilbake til den lille naboenta mi. Jeg skal gi henne ett stikk før jeg avslutter artikkelen. Om jeg ikke er overbevist om oppriktigheten i unnskyldningen hennes, skal hun i alle fall ha ros for sin dyktighet: 5 år og allerede en liten ekspert i subtile språklige forskjeller som en stakkars forsker kan komme til vie år på å beskrive.

Litteratur

Borthen, Kaja. 2014. Hva betyr 'da', da? *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 32, 257-306.

Borthen, Kaja, Berthelin, Signe Rix, og Thomassen, Gøril. 2012. Om det uttalte - det relevanteoretiske implikaturbegrepet i møte med autentiske data. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 30 (1), 3-49.

Wilson, Deirdre & Sperber, Dan 2004: Relevance theory. Horn, Laurence & Gregory Ward (red.) *Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell, 607-632.